

Былыргыны былыт сапат

1981 сыл от ыйын өгүрүк куйаас күнүгөр 20-чө ожо велосипедьнан Намтан Ньюкуолускайга тийэн Е.Е. Олесов кырдыааһы көрсөн кэпсэтэн турардаахтар. Бу оҕолор республикага биллэриллибит "Модун санаа трассатын" экспедициятын кытгылаахтара.

Кинилэр сыаллара-соруктара диэн бэйэлэрин оройуоннарын түн былыргытыттан билигин олоххо диэри историкаларын үөрэтии этэ. Ньюкуолускайга гражданскай сэрии 1922 сыллаахха түмүктэммитэ диэн история кэрэһилиири.

Дьэрэмэй оҕонньор 90 сааһыттан балачча ааспыт да бэрт тэтиэнэтик сылдыар ытык кырдыаас этэ. Кини оҕолору бэрт сэргэтик көрсүбүтэ, сүрдээх сытыы харахтаах, хас биирдии оҕону, тугу сөһэргии сылдыар дьонноруй диэбитти тургутарды көрөристэр уонна оҕолор оройуоннарын историятын үөрэтэллэрин истэн астынна.

Кини биһиги тийэрбитигэр улахан байайы унуохтаах эти сии олороруттан соһуйа көрдүбүт, сүүсчэкэтигэр чугаһаан эрэр кырдыаас диэтэххэ толору бөҕө тиистээбиттэн. Аһаан бүтэн, тийһин-уһун соттон, наһылыгыччы Никольскай кыргыһытын туһунан кэпсээнин саҕалаата.

Кини олорор дьизэтигэр кыһыллар буусканан ыппыттарынын көрдөрдө, онто оҕо төбөтүн саҕа хайааһа, ону тирээпкэнэн бүөлээн олороллор эбит. Онтон дэриэбинэ устун баран Ньюкуолускай кыргыһытын туһунан сиһилии кэпсээтэ.

Үрүңнэр кыһыллар кэлиилэрин тоһуйа чочубуна таһыгар окопалары хаспыт сирдэрин көрдөрдө, кырдык 60-ча сыл ааспыт да, төһө да кырыһынан сабыллынар омооно баар, онон үрүңнэр кыргыһыга син балачча бөлэмнэн сатаабыттар.

Онтон бэс ыйын 21 күнүгэр сарсыарда эмискэ арҕаа диэки баар томтортон кыһыллар буусканан ыппыттарыгар улахан уолуйуу тахсыбыт, биир бууска снаряда ити Дьэрэмэй олорор дьизэтигэр түспүт, биэрэ чочубунаҕа. "Чочубуна ма-

нан турбута," - диэн оҕолорго көрдөрөр. Онтон үрүңнэр сааларын быраҕа-быраҕа куотар аакка барбыттар, ким боротуоканан куотарга соруммуттар да, сатаан харбаабат эрэйдээхтэр, онно тута ууга былдыамыттар, кини хоту диэки Арыы-Тийгинэн куоппуттар да, олору барыларын кыһыллар кыргыбыттар.

"Кыргылыбыт дьону барыларын, итиннэ, 50-ча киһини биир иингэ көмпүттэрэ," - диэн кэпсээбитэ оҕонньор. Дьэ, ырахан, дьулаан күн буолан ааспыт.

Оҕолор оройуоннарын историкатын үөрэтэллэригэр элбэх киһи көмөлөспүтэ, онтон биир киһини чорботон кэпсээһин сөп, бу Данилов Данил Гаврильевич, кырдыаас коммунист, өр сылларга Хамаҕатта сэлиэннэтигэр сельсовет председателинэн үлэ-

лээбит дьохун-мааны ытык киһи. Кини нэһилиэгин былыргытын туһунан бэрт элбэҕи билэрэ уонна ону 1981 сыллаахха илиитинэн суруйан "Эрэл" кыраайы үөрэтэр ирдиир этэрээккэ бөлөхтөөбитэ.

Мин быйыл Ньюкуолускай кыргыһыга 90 сылынан сибээстээн кини уолугар Данилов Николай Даниловичка бара сылдыан эһэтин туһунан ыйыталаһан бэрт элбэҕи билбиһин хаһыат нөҕүө дьонно тириэрдиэхпин санаатым. Кини эһэтэ, аҕатын Данил Гаврильевич төрөппүт аҕата - Данилов Гаврил Михайлович - Хардыы Хабырыыс 1885 с. төрөөбүт уонна 97 сааһыгар 1982 с. бу орто дойдуттан барбыт. Оҕонньор Ньюкуолускайдаағы өрө туруу кэмигэр үрүңнэргэ куоньугунаан сылдыбытын туһунан сиэнигэр Николай Даниловичка өлүгөн иннинэ ахтыы суруттаран хааллаттарбыт.

Сиэнэ Данилов Николай Данилович учуутал, наар салайар үлэҕэ үлэлээбит, Искраҕа, Хамаҕаттаҕа баһылыгынан үлөһү сылдыбыт, билигин бочуоттаах сынныалаһа Ньюкуолускайга эһэтин дойдутугар дьы-

туттан быр-бааччы ыал буолан олорор.

Хардыы Хабырыыс, үөлээн-нээхтэрэ ахталларынан, бэйэтин бэркэ кыанар, мээнэ киһи тэһнэспэт ааттаах сүүрүк, отоһут, эмчит уонна сатаан атаһа, илии тостуутун тутар, көһөрөр киһи эбит. Саха сиригэр гражданскай сэрии саҕаланьытыгар Хардыы Хабырыыс 27-лээх эдэр киһи, кэргэннээх, үс кыра оҕолоох, улахана Данил биэс саастааҕа уонна икки кырата үстээҕэ, иккилээҕэ.

Кинини кыһылларга кыттыһарыгар ревкомовец Эверстов Г.И. ыһыран көрбүтүн үс кыра оҕолорун, кэргэн ханна, хайда быраҕан барыаһын өйө хоппото, онон дьонун ханна да хаалларан барар кыаҕа суох буолан барартан аккаастаммыта.

Ньюкуолускайга бандьыттар кэлиилэригэр Арыы-Тийт арҕаа өттүгэр Хатарбанҕаҕа кыра аласка олорбуттар, киһи сылдыбат түңкэтэр сирэ этэ, өтөхтөрө ойуур иһигэр турбута.

Биир сарсыарда атын көлүнээри ойуур саҕатыгар тийийитигэр үс аттаах дьон ойутан кэлэн иннигэр хорос гына түспүттэр, соһуйан ханна да куотар кыаҕа суох буолан туран хаалбыт. Үрүңнэр кинини Ньюкуолускайга аты туттааччынан, куоньугунан үлэһии барарыгар эппиттэр уонна чэй, табаах биэрэбит диэбиттэр. Хабырыыс толкуйдаабыт, барсыбатаһына да син-биир илдээллэр, эбэтэр мизэттигэр өлөрөөллөр. Оттон олорор сирэ Ньюкуолускайтан чугас, "онон дьыбыттан да сылдыан аты аһатар инибин" диэн сөбүлөһөн барсыбыт.

Хабырыыс 60-ча аты аһатара, кинилэр хаһааҕа тураллара, үксүн үрүңнэр атамааннарын Сэмэнэп Гаврил Леонидович атын көрөрө-истэрэ, киниэхэ куоньугуура. Сэмэнэп бэйэтэ бааһынай кытархайдыны хааннаах киһи, урут учуутал-

лыы сылдыбыт эбит. Кини бастаан кыһылларга сылдыбыт, онтон кыһыллар быраатын өлөрбүттэрин иһин үрүңнэргэ көспүт, кэргэнэ Оруоһуттар кыыстара Лиидэ диэн эмчит эбит этэ. Сэмэнэп 1922 сыллаахха муус устар ыйга Киллэмгэ кыһылларга кыайтаран баран этэрээтигэр 120 киһилээх Кыһыл Сырыына Ньюкуолускайга түспүт, манна кыһыллар кытта сэриилэхэр санаалаах, киниэхэ эбии арҕаа эңгэртэн 50 аттаах дьон холбоуохтаахтар эбит.

"Сэриилэрин сэбэ тийибэт быһыылааҕа, үксүлэрэ бэрдээнкэ саалаахтара, оттон хамандьырдара ыт буутун саҕа бэстилиэттэ-этэрэ уонна элбэхтик эстэр диэн биир пулеметтаахтара, ону уруккута кыһыл сэриитит Тетерин диэн нуучча киһитэ сарсыардат-

тан киһээһэнгэ диэри мускуйара, талкыйара, өрөмүөннүү сатыыр быһыылааҕа, пулеметтара сүгүн үлэлээбэт быһыылааҕа.

Сэмэнэп наар тугу эрэ толкуйдуу сылдыар курдук киһи эбит этэ. Бу дьоннорго Баишев Г.В. диэн сахаҕа кыыс кэрэ киһи взвод дуу, рога дуу хамандьыра баара. Бу киһи сарсыарда илин диэки күн тахсыгытын, киһэ арҕаа диэки күн киргэрин көрө олорор буолара, тугу эрэ толкуйдуур курдуга. Бары да байыстар тугу эрэ кэтэхэр курдуктара, сэриилэхэр да санаалара суох курдуга."

Биир сарсыарда бэс ыйын 21 күнүгэр сарсыардаангы ыам саҕана кыһыллар Ньюкуолускай арҕаа өттүгэр баар томтортон буусканан ытан баран атынан сүүрдөн кириэн уолуйан илиилэрин уунан турар дьону саасканан кэрдэн барбыттарыттан, сорохтор өй ылан сааларын быраҕа-быраҕа куотар аакка барбыттар.

Онно Сэмэнэп ойовун сүүрүк атын үрдүгэр олордон боротуоканан харбатан куотар аакка барбыт, онно Хардыы Хабырыыс, сатаан харбаабат киһи, Сэмэнэп атын кутуругуттан тутуһан бо-

ротуоканы туораан куотан тыһнаах хаалбыт.

Кэнники сэбиэскэй былаас бу Ньюкуолускайдаағы кыргыһыга үрүңнэргэ кытгысыт дьону амнистиялаан, онно кытгысыт дьон дойдурларгар, дьизэлэригэр-уоттарыгар төһөнө эйэлээх олоҕу тутуһан барбыттара. Гаврил Михайлович Данилов (Хардыы) колхоз бастын үлэһитэ, стахановец буолбута. Кини алта оҕоломмутуттан биэрэ уончалааҕар тыһыһыан ыалдыан өлбүтэ. Биир уола Василий Аҕа дойду сэриитигэр тыһына быстыбыта.

Оҕолоро бары дьохун-мааны, киһи сэһээрэр дьону буолан тахсыбыттара. Улахан уола Ньюкуолускайдаағы сэрии бириэмэтигэр биэс саастаах оҕо этэ, кэнники улаатан Данил Гаврильевич сэбиэскэй былаас тутуу үлэһитэ, өр сылларга Хамаҕаттаҕа сельсовет председателинэн үлэлээбитэ, "Колхоз сирдытэ", "Ленин суола" хаһыаттар общественной корреспонденда.

Ньюкуолускайдаағы кыргыһы туһунан Гаврил Андреев "Кыргыһы дуу, кыдыһы дуу?" диэн "Саха сирэ" хаһыакка 05.07.2012 с. суруйбут ыстатыйатыгар Ньюкуолускайдаағы кыргыһы үчүгэйдик ырытыллан үөрэттиллэ илик эбит диэн суруйбута хас биирдии киһини толкуйдатар дии сананыбын.

Ньюкуолускайдаағы кыргыһыга төһөлөөх киһи хаана тоһунна? Биллэн турар, быстар дьадаһы, үлэһит-хамначчыт аһардас чэй, табах иһин сырдык тыһынара быһыннаҕа. Бу кыргыһыга "үрүңнэр пулеметтара үлэлээбэккэ, ытыгалаабакка хаалбыта, пулеметтара үлэлээбит буоллар төһөлөөх киһи өлүө биллибэт этэ" диэн Хардыы Хабырыыс ахтар.

Сэбиэскэй былаас тэриллитэ 100 сылын көрсө, бу кыргыһыга өлбүт дьон, ким эрэ аҕата, эһэтэ, убайа, былаас былдыаһытыгар олохторун толук уурбут дьон чуолкайданан, кэриэстэниэхтэрин наада дии сананыбын.

З.А. ТИХОНОВА,
РФ үтүөлээх учуутала,
РФ Суруналыыстарын
союһун чилиэнэ

НЬУКУОЛУСКАЙГА, 90 СЫЛ АНАРАА ӨТТҮГЭР